

ARTYKUŁY I MATERIAŁY

Sławomir Wadyl

NAPROM, POWIAT OSTRÓDA (GROSS NAPPERN, KR. OSTERODE). WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CMENTARZYSKO W ŚWIELE DANYCH ARCHIWALNYCH*

Słowa kluczowe:

wczesne średniowiecze, Prusowie, pogranicze mazowiecko-pruskie, obrządek pogrzebowy, cmentarzyska, archiwalia, Carl Engel

Schlüsselwörter:

Frühmittelalter, Prußen, masovisch-prußisches Grenzgebiet, Begräbnisritual, Gräberfelder, Archivalien, Carl Engel

Keywords:

Early Medieval Period, Old Prussians, Polish-Masovian borderland, burial customs, cemeteries, archival sources, Carl Engel

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko z miejscowości Naprom w gminie Ostróda (dawne Gross Nappern, Kr. Osterode) nie jest szerzej znane w literaturze naukowej. Współczesna wiedza na temat tego stanowiska pochodzi z pracy prekursora polskiej szkoły archeologii bałtyjskiej Jerzego Antoniewicza pt. *Prusowie we wczesnym średniowieczu i zarys ich kultury materialnej*. W kontekście omawiania stanowisk z pogranicza mazowiecko-pruskiego autor pisał, że „dotychczas pewne jest tylko jedno staropruskie cmentarzysko z miejscowości Naprom w pow. ostródzkim, gdzie groby, mające charakter jam o średnicy półmetrowej i większej, były przykryte kamieniami i wypełnione spalonymi kośćmi ludzkimi, ułamkami naczyń glinianych, węglem drzewnym i czarną przepaloną ziemią. Cmentarzysko to pochodzi z IX–XII w. n.e., jak można stwierdzić na podstawie przedmiotów odkrytych w poszczególnych jamach. Znaleziona tam typowa ceramika wczesnośredniowieczna o kształtach i ornamentyce słowiańskiej świadczyłaby o silnym oddziaływaniu słowiańskiego rzemiosła garncar-

* Niniejszy artykuł powstał w trakcie realizacji projektu: „Ziemie pruskie we wczesnym średniowieczu. Kształtowanie się nowej struktury osadniczo-terytorialnej i społecznej w świetle źródeł archeologicznych”. Badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych w ramach finansowania stażu po uzyskaniu stopnia naukowego doktora na podstawie decyzji numer DEC-2015/16/S/HS3/00533.

skiego na pruskie w tym rejonie”¹. Autor nie podał jednak źródła informacji. Z treści tej wzmianki można wywnioskować, że odkryte stanowisko to rozległa nekropola, w obrębie której odsłonięto liczne obiekty sepulkralne.

W przedwojennej literaturze niemieckiej pojawiły się jedynie wzmianka o odkryciu stanowiska z młodszego okresu pogańskiego („Dem jüngsten heidnischen Zeitalter gehört das Gräberfeld in Gr.-Nappern, Kr. Osterode, an”)² oraz informacja w atlasie archeologicznym Prus Wschodnich i Zachodnich autorstwa Carla Engla oraz Wolfganga La Baume³. Więcej informacji zawierają artykuły autorstwa C. Engla publikowane w prasie codziennej. W pierwszym z nich, zamieszczonym na pierwszej stronie „Königsberger Stadtspiegel” z 24 czerwca 1931 r., przedstawiono okoliczności odkrycia cmentarzyska oraz krótki opis: „In Gross-Nappern, Kreis Osterode, wurde auf dem Acker des Besitzers Opalka ein anscheinend recht umfangreiches Gräberfeld des jüngsten heidnischen Zeitalters (9. bis 12. Jahrhunderts nach Christus) untersucht. Die mit starken Steinpackungen überdecken Brandgruben von ½ und mehr Meter Durchmesser enthielten außer den verbrannten Knochen nur Bruchstücke von Tongefäßen, wie sie für die letzte preußische Zeit bezeichnet sind. Diese Feststellung ist besonders wichtig, weil es das erste spätheidnische Gräberfeld ist, das wir aus dem südwestlichsten Kreise der Provinz kennen lernen. Nur ein Kilometer von der polnischen Grenze entfernt gelegen, beweist es in Übereinstimmung mit anderen historischen Zeugnissen von neuem, dass der Suden unserer Provinz vor der Ankunft des Deutschritterordens nicht von Slawen, sondern von Altpreußen bewohnt gewesen ist. Kein slawischer Grabfund ist bisher aus unserer Provinz bekannt geworden”. Ten sam artykuł został opublikowany również w „Johannisburger Zeitung” z 28 czerwca 1931 r. (s. 24) oraz w olsztyńskim „Unsere Heimat” z 5 lipca 1931 r. (s. 224).

Innej treści artykuł dotyczący odkrycia został opublikowany w olsztyńskim „Unsere Heimat” z 5 sierpnia 1931 r. Zawarto tu informację następującej treści: „Ein Gräberfeld aus der Zeit des Ritterordens wurde auf dem Grundstück des Landwirts Opalka in Osterode entdeckt. Zur Untersuchung weilten am Fundorte Dr. Engel vom Prussia-Museum in Königsberg und Studienrat Dr. Baumhauer und die prähistorische Arbeitsgemeinschaft aus Osterode. Die Feststellungen ergaben, dass es sich um ein Gräberfeld aus spät heidnischer, wahrscheinlich or-

¹ J. Antoniewicz, *Prusowie we wczesnym średniowieczu i zarys ich kultury materialnej*, w: *Szkice z dziejów Pomorza. Pomorze średniowieczne*, Warszawa 1958, ss. 135–136.

² W. Gaerte, *Tätigkeitsbericht der vorgeschichtlichen Abteilung des Prussia-Museums in Königsberg i. Pr.* (pro 1931), *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*, 1931, Bd. 8, s. 5.

³ C. Engel, W. La Baume, *Erläuterungen zum Atlas des Ost- und Westpreussischen Landesgeschichte*, Teil 1: *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenlande*, Königsberg 1937, s. 274; Karte 12: *Kulturkreise des Jüngsten heidnischen Zeitalters (Slawen und Preussen im 9.–13. Jahrh.)*, w: *Atlas des Ost- und Westpreussischen Landesgeschichte*, Teil 1: *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenlande*.

denszeitlicher Zeit handeln kann. Der bestellte Acker ließ zunächst nur Probe Grabungen zu, die im Herbst fortgesetzt werden sollen. Bei der Probegrabung wurde eine Steinpackung aus riesenhaften Steinblöcken freigelegt. Auch wurde eine Brandgrube mit Knochen- und Scherbenresten festgestellt. In der Nähe werden noch andere altgeschichtliche Gräber vermutet". Dowiadujemy się więc, że przeprowadzone badania miały charakter sondażowy i dalsze prace zaplanowano na jesień.

W 4–5 zeszytach czasopisma „Z Otchłani Wieków” z 1931 r., w dziale „Kronika”, zamieszczono informację o tym odkryciu, dodając komentarz: „Badacze miejscowi na podstawie ceramiki przypisują te groby jamowe ludności staropruskiej. Wobec niemal identycznego wyglądu ceramiki wczesnohistorycznej u Prusów i sąsiednich szczepów polskich, co tłumaczy się przejściem techniki i ornamentyki garncarskiej przez Prusów od słowiańskich sąsiadów, trudno uważać ten wynik za bezwzględnie pewny”⁴.

Lektura przytoczonych artykułów publikowanych w prasie codziennej i czasopismach popularnonaukowych w zakresie interpretacji kulturowej i atrybucji etnicznej dokonanego odkrycia pozwala dostrzec echa sporów narodowo-politycznych⁵.

Podczas przeprowadzonych w 2005 r. badań powierzchniowych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski cmentarzyska nie udało się zlokalizować. Zostało ono zainwentaryzowane jako archiwalne i nadano mu numer „3” w obrębie obszaru „28–56”⁶. Rezultaty kwerendy archiwalnej (zob. poniżej) pozwoliły ustalić, że stanowisko znajdowało się na obszarze 28–55. W miejscu jego lokalizacji nie odnotowano jednak żadnego stanowiska⁷.

Podczas kwerendy zrealizowanej w Archäologisches Landesmuseum Schloss Gottdorf w Szlezwiku, w tzw. kartotece Rudolfa Grenza, natrafiono na interesujące, niepublikowane materiały dotyczące cmentarzyska z dawnego Gross Nappern⁸. W odręcznych zapiskach C. Engla z podróży po powiatach lidzbarskim i ostródzkim w okresie 16–20 czerwca 1931 r.⁹ zawartych jest wiele istotnych

⁴ Wczesnohistoryczne cmentarzysko na Mazurach Pruskich, *Z Otchłani Wieków*, 1931, nr 6, z. 4–5, s. 71.

⁵ W przeszłości kwestie etniczności niejednokrotnie wzbudzały spory w publikacjach z dziedziny humanistyki i były powodem wielu kontrowersji. Zwykle duży wpływ na te sprawy miały doraźne potrzeby polityczne i spory narodowo-etniczne. Na ten temat pisali m.in.: P. Urbańczyk, *Archeologia etniczności – fikcja czy nadzieja*, w: *Archeologia w teorii i praktyce*, pod red. A. Buko, P. Urbańczyka, Warszawa 2000, s. 138; B. Werbart, *Kultura archeologiczna a tożsamość kulturowa – problemy synchronizacji*, w: *Archeologia w teorii i praktyce*, ss. 150–151.

⁶ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, delegatura w Elblągu, dokumentacja obszaru AZP 28–56, badania M. Hoffmann.

⁷ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, delegatura w Elblągu, dokumentacja obszaru AZP 28–55, badania A. Mackiewicz.

⁸ Za możliwość pracy z archiwalią i nieocenioną pomoc autor składa wyrazy wdzięczności następującym osobom: prof. Claus von Carnap-Bornheim, dr Timo Ibsen, dr Jarosław Prassolow oraz dr Volker Hilberg.

⁹ Carl Engel, *Fahrt in die Kreise Heilsberg und Osterode 16–20.6.1931*, Kartoteka Rudolfa Grenza.

informacjach dotyczących okoliczności odkrycia, charakteru badań oraz odsłoniętych obiektów. Z notatek wynika, że podczas badań sondażowych 17 czerwca 1931 r. odsłonięto i wyeksplorowano jedynie dwa obiekty sepulkralne. Pierwsza jama miała rozmiary 1,7 (N-S) × 1,2 m (E-W). Górna część jamy była przykryta brukiem, odkryto w niej ceramikę tzw. grodziskową. Poniżej konstrukcji w jamie zalegała warstwa intensywnej spalenizny ze spalonymi szczątkami kostnymi oraz fragmentami ceramiki zdobionej linią falistą i dookołnymi żłobkami. Druga jama była dość silnie zniszczona. Jej wymiary to 0,8 × 0,6 m. W wypełnisku, poza spalenizną i szczątkami kostnymi, odkryto fragmenty naczyń.

Groby zlokalizowane były w odległości około 3 m na południowy zachód od polnej drogi prowadzącej z miejscowości Gross Nappern do folwarku Luisenthal i 60 m na południowy wschód od punktu 170,5 oznaczonego na mapie topograficznej (Messtischblatt 1089: Peterswalde)¹⁰. Informacje pozwalają na relatywnie precyzyjne zlokalizowanie stanowiska (Ryc. 1). C. Engel sądził, że na południowo-wschodnim stoku wzgórza, opadającym w kierunku folwarku Luisenthal, oraz pod wzmiankowaną już drogą polną znajduje się więcej obiektów sepulkralnych.

Właściciel gruntów, na których dokonano odkrycia, w pobliżu obiektów znalazł kilka przedmiotów brązowych, być może pierwotnie znajdujących się w wypełnisku któregoś z grobów. Jednak już w 1931 r. przedmiotów tych nie posiadał. Przekazał również informację, że dawniej w pobliżu znajdował się kurhan, który około 1905 r. został zniszczony, a pozyskane z niego kamienie wykorzystano podczas budowy stodoły.

Poza omówionymi zapiskami, w Kartotece R. Grenza znajdują się dwie fotografie z Gross Nappern. Fotografie pochodzą z czerwca 1933 r. i są opisane jako kurhan z początków okresu krzyżackiego (Frühordenszeitliches Hügelgrab). Na pierwszej uchwycono rzut poziomy konstrukcji kamiennej (Ryc. 2:a), na drugiej profil obiektu (Ryc. 2:b). Prawdopodobnie zdjęcia przedstawiają zniszczony na początku XX w. kurhan, o którym C. Engel pisał w notatkach z podróży w 1931 r.¹¹.

W Museum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie, w archiwaliach dawnego Prussia-Museum, w teczce Grossnappern¹² znajdują się rysunki kurhanu wykonane na papierze milimetrowym. Na szkicach widnieje data „12.6.1933”, co pozwala precyzyjnie określić, kiedy prowadzono badania kurhanu. W archiwaliach nie ma jednak żadnych innych informacji na temat tego odkrycia. Z rysun-

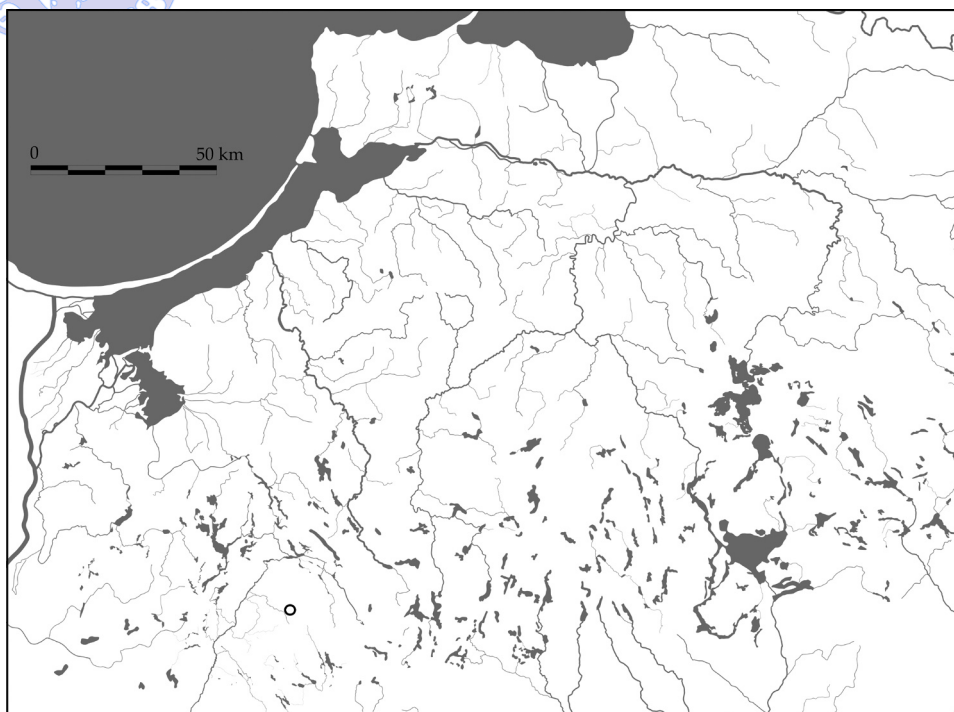
¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² SMB-PK/MVE, PM – IXd, PM-A 480. Za pomoc przy pracy z archiwaliami autor składa podziękowania następującym osobom: Dr Heino Neumayer, Horst Junker oraz Horst Wieder.

ków i fotografii można jedynie wywnioskować, że poniżej nasypu (już nieistniejącego) znajdowała się jama o wymiarach 3,5 (E-W) × 2 m (N-S). Miąższość jamy wynosiła blisko 1 m. W wypełnisku jamy zadokumentowano zwarty układ kamieni, wśród których odkryto ceramikę. Poniżej konstrukcji kamiennej zadokumentowano spaleniznę ze szczątkami kostnymi.

Zebrane źródła archiwalne pozwoliły zrekonstruować historię odkrycia w Napromie i ustalić szereg kluczowych informacji dotyczących tego stanowiska. Podczas objazdu po powiatach lidzbarskim i ostródzkim, 17 czerwca 1931 r., C. Engel przeprowadził sondażowe badania, podczas których odsłonił dwa ciepłopalne groby jamowe przykryte brukiem. W jamach poza spalonymi szczątkami kostnymi odkryto jedynie fragmenty ceramiki, którą na podstawie opisów można datować na XI– pierwszą połowę XIII w. Prowadzący badania uzyskał informacje od właściciela gruntów o zniszczonym przed ćwierćwieczem kurhanie. W czerwcu 1933 r. Engel wrócił do Napromu i rozpoczął badania mogiły. Nie ma jednak żadnych przesłanek pozwalających na lokalizację tego obiektu, w związku z czym nie ma pewności, czy znajdował się w obrębie cmentarzyska. Pomimo że podczas prac zarejestrowano dwa bądź trzy obiekty sepulkralne, można domniemywać, że pierwotnie nekropola była znacznie rozleglejsza.

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska w Napromie, gm. Ostróda (rys. S. Wadył)

Ryc. 2. Naprom, gm. Ostróda. Rzut poziomy (a) i profil (b) grobu odkrytego przez C. Engla w 1933 r. Kartoteka Rudolfa Grenza

Bibliografia

- Antoniewicz J., *Prusowie we wczesnym średniowieczu i zarys ich kultury materialnej*, w: *Szkice z dziejów Pomorza. Pomorze średniowieczne*, Warszawa 1958, ss. 121–159.
- Gaerte W., *Tätigkeitsbericht der vorgeschichtlichen Abteilung des Prussia-Museums in Königsberg* i. Pr. (pro 1931), *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*, 1931, Bd. 8, ss. 6–11.
- Engel C., La Baume W. *Erläuterungen zum Atlas des Ost- und Westpreussischen Landesgeschichte*, Teil 1: Kulturen und Volker der Frühzeit im Preußenlande, Königsberg 1937.
- Wczesnohistoryczne cmentarzysko na Mazurach Pruskich, *Z Otchłani Wieków*, 1931, nr 6, z. 4–5, s. 71.
- Urbańczyk P., *Archeologia etniczności – fikcja czy nadzieja*, w: *Archeologia w teorii i praktyce*, pod red. A. Buko, P. Urbańczyka, Warszawa 2000, ss. 137–146.
- Werbart B., *Kultura archeologiczna a tożsamość kulturowa – problemy synchronizacji*, w: *Archeologia w teorii i praktyce*, Warszawa 2000, ss. 147–165.

Sławomir Wadył, *Naprom – Kr. Ostróda (Gross Nappern, Kr. Osterode). Frühmittelalterliches Gräberfeld im Lichte der Archivmaterialien*

Zusammenfassung

Das Gräberfeld in Naprom im Kreis Ostróda (früher Gross Nappern, Kr. Osterode) ist in der Forschungsliteratur wenig bekannt. Das gegenwärtige Wissen über dieses Thema stammt aus der Arbeit: *Prußen im Frühmittelalter und Umriss ihrer materiellen Kultur* von Jerzy Antoniewicz. Aus seiner Notiz kann man schließen, dass dieser Fund eine weit reichende Nekropole ist, innerhalb deren zahlreiche Gräber enthüllt wurden. Diese Entdeckung wurde in den 30er Jahren des 20. Jhs. in der Tages- und populärwissenschaftlichen Presse, z. B. im Königsberger Stadtspiegel und der Johannsburger Zeitung, erwähnt. Forschungsergebnisse wurden allerdings in der Fachliteratur nicht bekannt gegeben. Während der Archivrecherchen im Archäologischen Landesmuseum Schloss Gottdorf in Schleswig (sog. Rudolf Grenz-Kartei) sowie im Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlin (das Fundarchiv des Prussia-Museums) wurden unbekannte und nicht publizierte Archivmaterialien gefunden, die zeigten, was Carl Engel in Gross Nappern eigentlich entdeckt hatte.

Während Inspektionen in den Kreisen Heilsberg und Osterode führte Carl Engel 1931 Forschungen durch, infolge deren zwei mit Pflaster bedeckte Grabgruben mit Resten von Brandbestattungen entdeckt wurden. In den Grabgruben fand man außer der verbrannten Überreste von Knochen nur Keramikfragmente, die laut Beschreibungen vom 11. bis der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts datiert werden konnten. Der Forscher wurde vom Grundbesitzer über das vor 25 Jahren zerstörte Hügelgrab informiert, deswegen kehrte er zwei Jahre später nach Gross Nappern zurück und begann das Grab zu forschen.

Übersetzung von Alina Kuzborska

Sławomir Wadył, *Naprom, Ostróda county (Gross Nappern, Kr. Osterode). The Cemetery from the Early Medieval Period in the Light of Archival Data*

Summary

The cemetery discovered in the village of Naprom, Ostróda County (former Gross Nappern, Kr. Osterode) is not known in the archaeological literature. Contemporary knowledge of the necropolis comes from the article: *Prussians in the early Middle Ages and the outline of their material culture*. The content can be inferred that the discovered site was a vast necropolis, within which a large number of sepulchral objects were uncovered. Some information about the discovery can be found in the articles by C. Engel published in the daily press in the 1930s. (Königsberger Stadtspiegel, Johannsburger Zeitung). During the archival inquiry carried out in the Archäologisches Landesmuseum Schloss Gottdorf in Schleswig (the so-called Rudolf Grenz's files) and the Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlin (the archives of the former Prussia-Museum) interesting unpublished materials concerning the burial ground in Gross Nappern were found.

During his journey in Ostróda and Lidzbark county in 1931 Carl Engel carried out a trial excavation. In the trench two cremation graves covered with stone constructions were discovered. The potsherds were the only artifacts found in the graves (on the basis of the description these can be dated back to the 11th – 1st half of 13th c.). The owner of the grounds, where the graves were discovered reported that in the vicinity of the excavated graves there used to be a barrow (it was destroyed around 1905, and the stones from the mound were used during the construction of the barn). That was the reason why C. Engel came back to the village of Naprom to excavate the destroyed barrow.

Translated by *Sławomir Wadył*

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO